

Situne Dei

Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

2014

Redaktion:

Anders Söderberg
Rune Edberg
Magnus Källström
Elisabet Claesson

Utgiven av Sigtuna Museum

Om den äldsta kristna miljön på Sigtuna museums tomt

Johan Runer

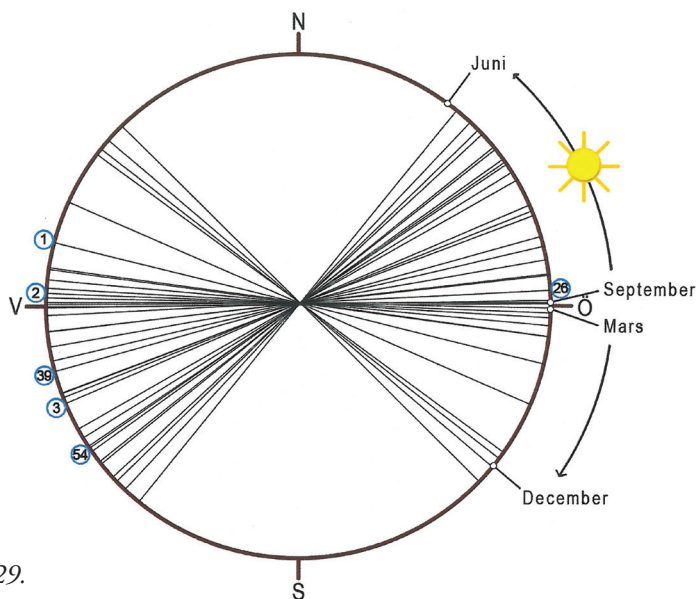
På Sigtuna museums tomt, centralt placerad i staden, finns omfattande spår av en tidig kristen miljö med gravläggningar och grunden till en tidigt uppförd stenkyrka. Forskningen kring platsen är omfattande och uppfattningarna om dess utveckling och betydelse varierar (se t.ex. Tesch 2001:9ff, med där anförda referenser; Ros 2001:177ff, med där anförda referenser). Ett antagande är att platsen redan initialt, dvs. från omkring år 980, hyst en kungsgård (Tesch 1990:30ff; 2001:19f).

Utifrån fyndet av en trolig biskopsgrav vid en utgrävning år 1993 är det antagligt att stenkyrkan på museets tomt fungerat som en domkyrka (Tesch & Edberg 2001). Kyrkan, som är av absidaltyp och försedd med krypta och korsarmar, antas ha uppförts under kung Inge den äldres tid, dvs. tiden kring 1000-talets slut (Tesch 2001; för annan uppfattning se t.ex. Ros 2001:177ff; för påvisandet av den norra korsarmen se Wikström, Ljung & Kjellström 2009). Denna artikel är ett återvändande till platsen föranledd av en arkeologisk schaktningsövervakning som gjordes sommaren 2013.

Kort om gravriktningar

Det kristna gravskick som kontinuerligt började praktiseras under vikingatidens senare del skiljde sig på flera sätt från det tidigare ”hedniska” gravskicket. En stor skillnad var att kroppen enligt kristet ideal skulle begravas obränd och så hel som möjligt. Detta var för att underlätta återuppståndelsen på den yttersta dagen när Kristus återvänder till världen. Då ska de döda kristna som vid den yttersta domen befinner sig värdiga att återuppstå, åter få kött på sina fysiska kvarlevor och de facto resa sig ur sina gravar. Enligt en helt förhärskande uppfattning skulle de döda gravläggas på rygg med huvudet åt väster. Kristus antogs återkomma till världen från öster, liksom morgonens sol. Den gravlagde som återuppstod och reste sig ur sin grav skulle därigenom få möta Frälsaren ansikte mot ansikte.

Arkeologiska undersökningar har visat att de döda regelmässigt jordats enligt denna princip i de kristna gravar som vid denna tid anlades på gravfält runt om i Mälardalen. Däremot visar dessa tidiga gravar avvikelser i fråga om den öst–västliga huvudriktningen. Vad detta beror på finns det olika åsikter om. En teori hävdar att kristna gravar på gravfälten huvudsakligen har riktats efter solens uppgång vid påsk, dvs. den tidpunkt då Jesus återuppstod från de döda (Lindström 2001:14ff). Även om det generellt förefaller finnas en övervikt för gravar med denna riktning så är den

Figur 1. Cirkeldiagram över gravorienteringar på gravfältet RAÄ Spånga 193, ställda mot solens uppgång över året. Efter Runer & Sillén 2014 fig. 29.

inte uppenbart dominerande. Gravar har anlagts inom hela det spektrum som den uppgående solen har under året. En tanke är därför att den enskilda graven grävts i enlighet med den riktning som den uppgående solen hade då gravläggningen skedde. Att det finns en övervikt för gravläggningar riktade efter solens uppgång vid påsktiden kan, enligt denna förklaring, bero på att det är vid denna tid som tjälen går ur marken och då de som dött under vintern kunnat gravläggas. Detta förhållande kan ha skapat en överrepresentation av gravar med denna riktning (Runer & Sillén 2014:38f).

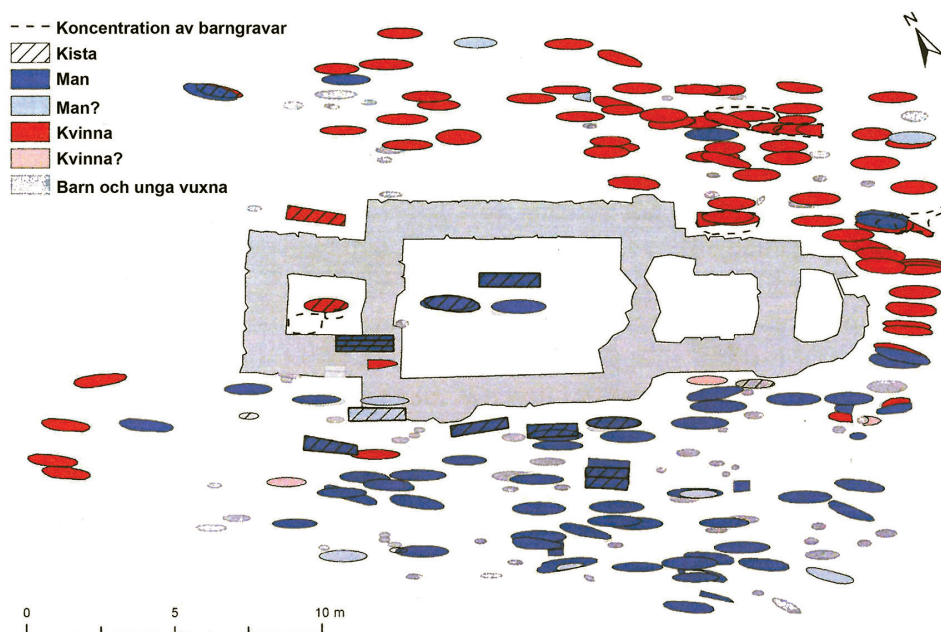
Kyrkobyggnaden var i grunden en hierarkisk bild av det kristna kosmos. Den anlades alltid i öst-västlig riktning. Dess heligaste del, med kor och eventuell absid, förlades till dess östliga del mot den uppgående solen och den återkommande Kristus.

Kyrkobyggnadens riktning påverkade riktningen hos intilliggande gravar. Gravar invid en kyrka orienterades i enlighet med den invidliggande kyrkans öst-västriktning. Gravarna kom därigenom att få en mera standardiserad orientering som direkt avspeglade kyrkobyggnadens riktning (jfr fig. 2).

Ett kranium och andra gravar på Lilla torget i Sigtuna

Under sommaren 2013 genomförde Stockholms läns museum genom undertecknads försorg en schaktningsövervakning på Lilla torget i Sigtuna, invid fastigheten Urmakaren 3 (Runer 2013b). Det upptagna schaktet låg inom avgränsningen för den kristna begravningsplatsen. Syftet med schaktningen var att nedlägga en ny avloppsledning.

Vid övervakningen påträffades ett kranium ca 0,7 meter under nuvarande gatunivå. Kraniet rensades fram så pass att hela hjässan blottades. Det låg i mörk och fet lerblandad kulturjord med inslag av kol men utan synliga inslag av kalkbruk. På en nivå direkt ovanför kraniet fanns dock ett lager bestående av starkt kalkbruksblandad kulturjord som var sandig, torr och ljus grå genom sitt markanta inslag av kalkbruk (fig. 3). Förutsatt att kraniet tillhör en ostörd grav där kraniets läge markerar den

Figur 2. Exempel på tidigmedeltida kyrkobyggnad med gravar. Västerhus, Frösön, Jämtland. Efter Jonsson 2009:55, ngt. bearbetad (grundplanen efter Gejvall 1960).

gravlagdes riktning kan graven haft en nordöstlig–sydvästlig utbredning. Kraniet togs inte upp, utan fick ligga kvar *in situ*. Efter dokumentation markerades det med plastremsor och återtäcktes med kulturjord.

Vid den stora vattenledningsgrävningen i Sigtuna 1925 undersöktes ett antal gravar, bland annat inom just det område på Lilla torget där kraniet påträffades. Gravarna angavs generellt ha legat på ett djup av ca 1,1 meter under dåvarande gatunivå. Vid en punkt beskrivs stratigrafin närmare och där anges gravarna ha påträffats i det understa kulturlagret. Lagret beskrivs som "Myllblandad lera, genomdragen av rostbruna gångar, kol, ben." Det sträckte sig ned till 1,6 meter under gatunivån. Därunder vidtog "brun lera." Över lagret med gravarna fanns ett 3–5 cm tjockt brandlager med innehåll av kol och röd aska. Däröver fanns "fin grå, starkt lerblandad sand" (Arbman & Flodérus 2005:50; jfr fig. 4).

Det mesta talar för att det påträffade kraniet hör till samma lager som de gravar som påträffades 1925. Lagret förefaller sakna inslag av kalkbruk vilket visar att gravläggningarna skett innan en murad stenkyrka funnits på platsen. Konstruktionen av den murade stenkyrkan markeras istället rimligen av det senare tillkomna lager som 1925 beskrevs som "fin grå, starkt lerblandad sand" och som vid undersökningen sommaren 2013 beskrivs som starkt kalkbruksblandad kulturjord.

Även om gravarna 1925 framkom i samma lager som det nu påträffade kraniet framstår det som tydligt att den grav som kan rekonstrueras utifrån kraniet har en avvikande riktning. Gravarna 1925 dokumenterades som liggande i rak öst–västlig riktning eller med en västnordvästlig–ostsydostlig avvikelse i förhållande till öst–väst-axeln (fig. 5).

Figur 3 till höger. Kranium påträffat på Lilla torget i Sigtuna i juni 2013, foto från nordväst. Direkt under plaströret finns ett överliggande lager med inslag av kalkbruk. Foto: författaren.

Vägfyllnad, grus (15 cm)
Svart mylla, tegel, småsten, fina kvartskorn (15 à 20 cm)
Grå mylla, kolpartiklar, kompakt raslager, murbruk, stenar som legat i murbruk, ej tegel (10 à 15 cm)
Svart mylla, spridda kolpartiklar, småsten (10 cm)
Grå mylla, något fin sand, starkt lerblandad, kol (30 cm)
Fin grå starkt lerblandad sand (10 cm)
Brandlager, kol, röd aska (3 à 5 cm)
Myllblandad lera, genomdragen av rostbruna gångar, kol, ben. I detta lager skelett (30 cm)
Brun lera (från 1,6 meters djup)

Figur 4 ovan. Schematisk bild av stratigrafin på lilla torget, så som den dokumenterades 1925.

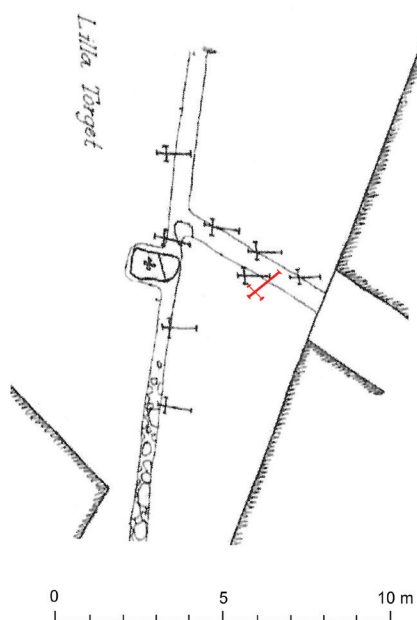
Den tredje riktningen

Sedan tidigare har det uppmärksamats att det finns två kategorier av gravar i området (Tesch 2001:19f). Det yngsta skiktet gravar har tillkommit under den tid då den murade stenkyrkan rests och använts. De gravarna urskiljer sig dels genom att ha kalkbruk i fyllningarna, dels genom sin orientering som överensstämmer med kyrkans öst–västliga riktning.

Det äldre skiktet gravar har en fyllning utan kalkbruk vilket visar att de är äldre än stenkyrkan. Gravarna har en orientering i västnordväst–ostsydost, och de stämmer därför inte med riktningen för stenkyrkogrunden. Istället har de antagits vara riktade efter en hypotetisk äldre kyrkobyggnad av trä (Tesch 2001:20). Vid en närmare studie av riktningen hos de gravar som påträffats på och kring Sigtuna museums tomt, framgår att det finns flera gravläggningar vars riktning kraftigt avviker från övriga gravar. Detta visar att det finns en kategori gravar som inte kan ha riktats efter någon känd kyrkobyggnad.

En möjlighet skulle kunna vara att dessa gravar orienterats efter den uppgående solen, i enlighet med vad som gällde på landsbygden innan uppkomsten av kyrkogårdar. Emellertid visar en jämförelse mellan de avvikande gravarnas orientering och den kända stadsplanen en tydlig överensstämmelse. Gravarna kan visas ligga vinkelrätt mot eller med kända gator, passager och dropprum (Runer 2006:134).

Detta förhållande har tidigare iakttagits hos andra medeltida kristna gravar anlagda i urban miljö. I Kiev undersöktes nyligen 94 gravar från sent 1100-tal och 1200-tal. Av dessa kunde riktningen för 92 gravar konstateras vara orienterad efter gatunätet (Jansson 2005:61). Att gravar anlagts efter stadsplanen bör återgå på den förenklade

Figur 5. Gravarna som undersöktes 1925 (svarta kors) ställda mot den grav som kan rekonstrueras utifrån kraniet som påträffades sommaren 2013 (rött kors). Planskiss efter Arbman & Flodérus 2005:48. Rektifiering av författaren.

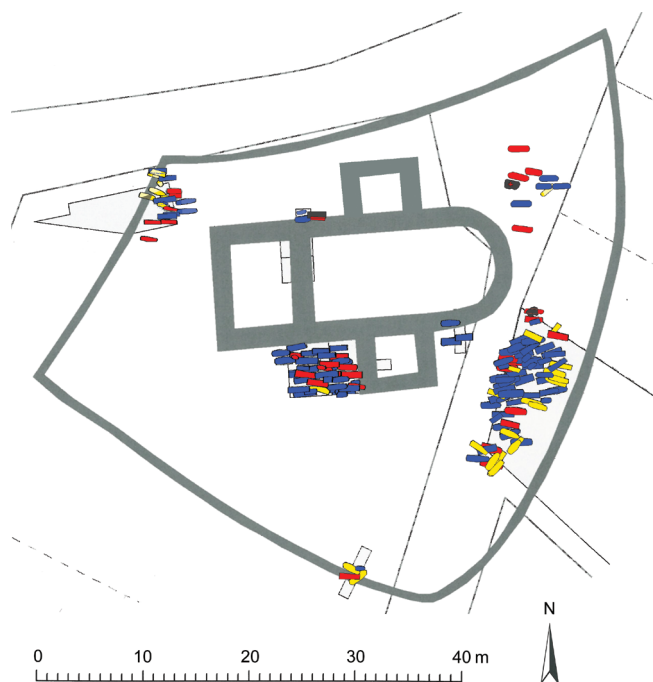
uppfattning om väderstreck som en stadsplan underbygger. Precis som idag bör man ha uppfattat att gator, passager och tomtgränser löpt i antingen huvudsakligen nord-sydlig riktning eller öst-västlig riktning och rationaliserat bort eventuella avvikelser från de verkliga väderstrecken. Den förenklade bild av riktningen som man tillskrivit gator, passager och dropprum har sedan fått tjäna som utgångspunkt då gravar anlagts vid dessa.

Enstaka gravar kan ha riktats efter andra principer än en kyrka, även om en sådan funnits på plats (jfr Redin 1976:155ff). Utan att en noggrann stratigrafisk analys genomförs är det därför inte möjligt att göra någon absolut koppling mellan gravar med kraftigt avvikande riktning och existensen av ett kyrkolöst skede. Att antalet gravar med kraftigt avvikande riktning är så stort, samt att dessa gravar genomgående ligger på samma plats som gravar som tydligt riktats efter en kyrkobyggnad, talar dock för att flertalet av dessa gravar kan antas ha tillkommit då ingen kyrka fanns.

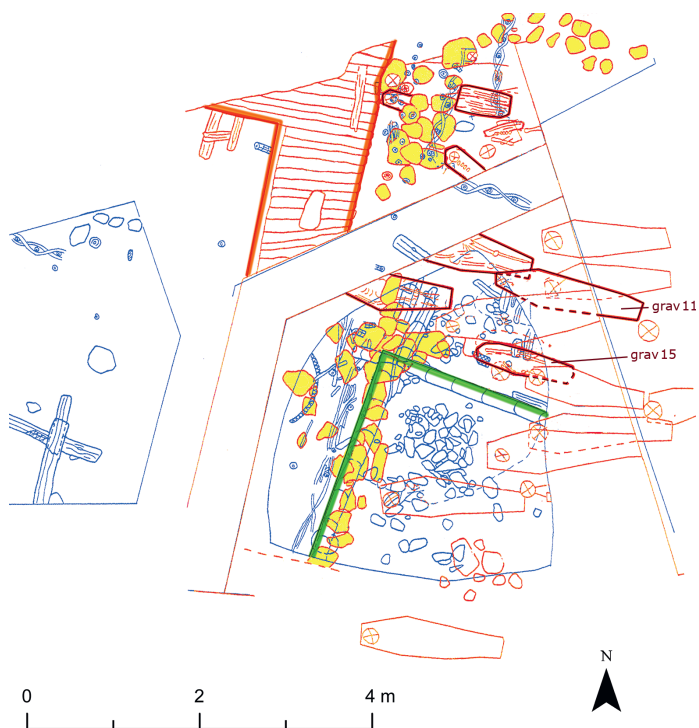
Gravgårdsmiljö, dike, bogårdsmur

Med stöd i iakttagelser som gjordes vid grävningen på museets tomt 1983 har under-tecknad tidigare nått antagandet att kyrkogården i sin äldsta fas avgränsats av ett dike eller grävd ränna. Däri kom senare en bogårdsmur att anläggas (Runer 2006:134f; att de tidigaste kyrkogårdarna i Sigtuna kunde avgränsas av ett dike förefaller även kunna stödjas utifrån iakttagelser gjorda invid Sankt Per; Runer 2013a). Utifrån en förnyad genomgång av dokumentationsmaterialet från grävningen i kvarteret Ur-makaren 1 1990–91 tangeras samma antagande om kyrkogårdens begränsning, dvs. att kyrkogården kan ha avgränsats av ett dike som sekundärt stenfyllts, och där den murliknande stenfyllningen kan ha utgjort kyrkogårdens begränsning (Söderberg 2013:56f).

Figur 6. Riktning hos gravar påträffade på och kring Sigtuna museums tomt. Blå gravar är orienterade i öst-väst eller lätt västsydväst-ostnordost. Röda gravar är lätt orienterade i västnordväst-ostsydost. Gula gravar har kraftigt avvikande riktning. Bearbetning efter Kjellström 2005:13; Arbman & Floderus 2005:48; Wikström, Ljung & Kjellström 2009.

Figur 7. Gravarna (fas 4b; rödmarkerade) inom det område som undersöktes 1983 i nordvästra delen av Sigtuna museums tomt, ställda mot bogårdsmuren, den invidliggande kavelbron och bebyggelsen i fas 3 (blåmarkerad). Gravarna med kraftigt avvikande riktning är markerade med kraftigare streck. Lösa kranier är markerade med cirkelkors. Hörnet på huset i fas 3 har markerats med en bred grön linje. Ytterkonturerna på kavelbron är förstärkta med breda orange linjer. Stenarna i den antagna bogårdsmuren är gulfärgade. Planer efter Bäck & Carlsson 1994:31 & 37. Den sten som antagits härröra från bebyggelse som revs då kyrkogården skapades (anläggning 24 och 25 i fas 4; ej med på bilden) kan delvis bestämmas som avlånga gravöverbyggnader/stensättningar som täckt gravar med kraftig avvikande riktning; gäller för åtminstone grav 15 men troligen även grav 11 (se Bäck & Carlsson 1994:34ff).

¹⁴C-datering av gravar på museets tomt visar att den äldsta kristna gravmiljön i området kan ha tagits i bruk redan under 900-talet (Söderberg 2013:51f, med där anförda referenser). En föreslagen tolkning antar att en ursprunglig kristen begravningsplats, förstådd som en kyrkogård, funnits inom museitomtens södra del. Denna kyrkogård skall sedan successivt ha utvidgats mot norr (Söderberg 2013:55). Detta stämmer dock inte med de iakttagelser som redovisas ovan, dvs. att gravar i nordöst, på Lilla torget, sannolikt tillhör tiden innan stenkyrkan uppfördes. I nordvästra delen av museets tomt förefaller också befintliga gravar ha blivit avgrävda då diket kring kyrkogården grävdes (Runer 2006:134).

Inom det område som undersöktes 1983 var det nordöstra hörnet påtagligt fritt från spår av bebyggelse eller andra konstruktioner, till skillnad från den tydliga tomt- och gatumiljön direkt söder och väster därom. Det nordöstra hörnet hyste också de gravar inom ytan som var anlagda i ”fel” riktning (*jfr fig. 7*). Därmed kan det nordöstra hörnet antas tillhöra en del av en begravningsplats som existerat samtidigt med att bebyggelse och gata/passage funnits direkt söder och väster därom. Till fas 3, som daterats till perioden 1010–1040, har också förts ett flertal rester av flätverksstaket som påträffats i och i anslutning till det nordöstra hörnet. Staketen kan tolkas ha fungerat som hägnader för gravmiljön/delar av gravmiljön och/eller enskilda gravar.

På samma sätt förefaller bebyggelse ha existerat direkt norr och öster om de äldsta gravarna i den undersökta delen av kvarteret Urmakaren 1 utan att någon iakttagen manifest kyrkogårdsgräns, i form av t.ex ett dike eller en mur, funnits däremellan (*jfr Söderberg 2013:55f*).

Slutsatsen blir att det inom området på och kring Sigtuna museums tomt har funnits flera mindre avgränsade begravningsplatser som inordnats som en del i stadsplanen. Det kan antas att enbart stadens struktur i sig själv (gator, dropprum, passager etc.) fungerat som dessa gravplatser begränsning, utan att dessa förstärkts med mera manifesta avgränsningar som diken eller murar (*jfr Runer 2006:134*). Områdets gravplatser kan ha varit ursprungliga, men det är också tänkbart att gravplatser har tillkommit senare, på tomtavsnitt som tidigare hyst bebyggelse.

Som typ förefaller dessa gravplatser ansluta till de äldsta gravplatser som är kända från stadens utkanter och som benämnts ”gravgårdar”. Ett tjugotal sådana gravplatser har påträffats kring Sigtuna (Tesch 2001:27).

Gravplatserna inom området har använts fram till dess att stadsbebyggelsen på platsen definitivt avhystes och den regelrätta kyrkogården skapades. Utifrån stratigrafiska iakttagelser kan denna händelse med säkerhet tidsfästas till 1000-talets mitt. Vid samma tillfälle uppförs antagligen en träkyrka (Tesch, refererad i Hed Jakobsson 2003:235).

När stadsbebyggelsen avhyses och kyrkogården skapas får den senare en mycket speciell form (*jfr fig. 6*). Detta kan antas återspegla att också kyrkogårdens yttre avgränsning har anpassats efter den befintliga stadens struktur.

Ett antagande är att den av ett dike avgränsade kyrkogården har existerat fram till dess att stenkyrkan uppfördes. Detta antas ha skett under kung Inge den äldres tid, kring år 1100. Samtidigt med att stenkyrkan uppförs har diket kring kyrkogården fyllts igen och ersatts av en bogårdsmur av sten (Runer 2006:134). Kyrkogården har

sedan använts kontinuerligt, och även utvidgats, fram till dess att stenkyrkan rivs och kyrkogården upphör, vilket sker någon gång efter 1200-talets början.

Vad kan den äldsta kristna gravmiljön representera?

Det finns spår i det nordiska lagmaterialet som visar att ett engelskt kyrkligt inflytande dominerade i Skandinavien då den äldsta kyrkoorganisationen etablerades, innan Hamburg-Bremen kom att överta utvecklingen (Runer 2012). Det finns också antaganden om att den sockenorganisation som vi känner från det medeltida Norden i vissa fall hade föregångare av annat slag. Så antas att "storsocknar", som i grunden varit organiserade enligt engelsk förebild, kan ha existerat (jfr t.ex Neill & Lundberg 1994; Carelli 2000).

Basen för en engelsk storsocken var dess huvudenhet (eng. *minster*), som kunde utgöras av en kyrka eller ett kloster. Inom storsocknen fanns sedan andra kyrkliga enheter (kyrkor, kapell, gravplatser etc.) som löd under och organiserades utifrån huvudenheten (Blair 1988; 2006).

Organisationen med storsocknar hade sitt ursprung i England under missions-tiden. De äldsta skriftliga beläggen för uppkomsten av "minsters" är från mitten av 600-talet. Minsters tillkom vanligen genom initiativ från kungen eller män nära knutna till denne. Ofta behöll den världsliga makten kontrollen över minster-enheten. Som regel var ett primärt syfte med en minster att tjäna kungen eller hans män med regelbundna gudstjänster. Sekundärt har minsters även kunnat tjäna som regionala missioncentra. När kristendomen varit etablerad har minsters kunnat fungera som kristna centra, dvs. regionen har utgjort en storsocken med minster-enheten som centrum. Organisationen med storsocknar antas ha varit helt dominerande i England fram till 900-talets slut, varefter den successivt kom att ersättas av en organisation baserad på socknar med enskilda församlingskyrkor (Blair 1988; 2006).

Peter Carelli antar att ett system med storsocknar organiserade enligt engelsk förebild kan ha funnits i det senvikingatida Danmark (Carelli 2001). Ett par svenska lokaler lyfts också fram som platser för möjliga huvudenheter, motsvarande engelska minsters. Det gäller östgötska Alvastra och Sigtuna i Uppland. Ett argument för detta är det stora antalet kristna gravläggningar från sen vikingatid som finns på dessa platser (Carelli 2001:1).¹ Andra forskare har lyft ytterligare ett antal platser som möjliga huvudenheter. Utöver förekomsten av stora tidiga kristna gravplatser har även förekomst av "tidigkristna gravmonument", en unik kyrklig avgift, tidiga eller speciella kyrkobyggnader och/eller platser som kan knytas till kungen eller stormän tolkats indikera huvudenheter (t.ex Neill & Lundberg 1994; Runer 2006:340 not 26).

Sigtuna museums tomt har antagits vara den ursprungliga platsen för en kungsgård. Platsen bör samtidigt, utifrån de tidiga kristna gravläggningarna, ha utgjort en kristen centralplats. Däremot behöver ingen regelrätt kyrka ha funnits. För det äldsta Sigtuna har antagits att särskilda kyrkobyggnader kan ha saknats, eftersom inga spår av sådana har påträffats. Istället antas de tidigaste kristna mässorna ha firats i profana byggnader. Som stöd för detta har anförts fynden av ett flertal portabla altarstenar. Dessa har arrangerats som altare vid gudstjänsten, och har därmed

tillfälligt förvandlat den profana byggnaden till en gudstjänstlokal (Tesch 2001:28; 2007; se även Skre 1995:175; Runer 2006:126f).

Sigtunas särskilda koppling till kungamakten, kristendomen och England lyfts bland annat fram genom den kungliga myntning enligt engelsk förebild som inleddes här vid 900-talets slut och som fortsatt fram till tiden kring år 1030. Myntbilderna och myntinskrifterna lyfter fram kungen och den kristna tron. En av myntinskrifterna har också antagits omtala Sigtuna som "Guds Sigtuna", men denna tolkning har ifrågasatts (Malmer 1996). Utifrån fyndet av två provpräglings har myntning uppenbarligen skett inom eller i direkt anslutning till den tidiga kristna miljön på Sigtuna museums tomt. Verkstadsmiljön som finns här präglas även i övrigt av högstatushantverk, bland annat guldsmide och ädelmetallhantering, med en lång kontinuitet (Söderberg 2013:59ff; Ros 2001:87ff).

Mycket pekar alltså på att en kungligt kontrollerad kristen huvudenhet, närmast liknande en engelsk "minster", kan ha existerat på platsen för Sigtuna museum. Existensen av en sådan huvudenhet ger en bakgrund för de äldsta gravplatserna.

En ny ordning

Kung Emund den gamle anges av Adam av Bremen ha haft biskop Osmund i sin tjänst då ärkestiftet Hamburg-Bremen skickade en delegation till kungen runt år 1060. Enligt Adam fick Osmund, som sannolikt var av engelskt ursprung, genom list kungen och folket att avvisa delegationen. Den av Adam illa ansedde Osmund beskrivs som "huvudlös" (lat. *acephalus*), dvs. han har inte haft något kyrkligt överhuvud motsvarande den ärkebiskop som stod över de biskopar som sänts ut från Hamburg-Bremen. Häri ligger antagligen Adams problem med Osmund; den delegation som Osmund fick avvisad var utsänd för att stärka ärkestiftet Hamburg-Bremens kyrkorättsliga anspråk (Hallencrutz 1984:361).

Osmund framstår snarast som en hov- eller hirdbiskop knuten till kung Emund (Hallencrutz 2001:97). Han utgör därmed en representant för den mer oorganiserade eller självständiga kyrkoorganisation som kan antas ha existerat fram till 1000-talets mitt. En kyrkoorganisation vari Sigtuna utgjorde en av huvudenheterna.

Efter kung Emunds tid, då Stenkil blivit kung, kom ärkebiskopssätet i Hamburg-Bremen att stärka sitt grepp markant. Under tidigt 1060-tal upprättades stiftet i Sigtuna, med Adalvard den yngre som dess förste biskop. Rimligen är det detta skeende som återspeglas i att den profana stadsbebyggelsen inom området på och kring Sigtuna museums tomt avhysts. På platsen anläggs istället en sammanhållen gravplats/kyrkogård. Sannolikt uppförs även en träkyrka på platsen. Denna kom senare, vid tiden kring 1000-talets slut, att ersättas av en stenkyrka. Både träkyrkan och den efterföljande stenkyrkan kan antas ha utgjort biskopskyrkor och alltså de facto tjänat som de första domkyrkorna inom det nya stiftet (Tesch 2001). Här finns alltså en tydlig platskontinuitet mellan den äldre och den yngre kristna huvudenheten.

Utvecklingen vid denna tid mot en mer kontinentaleuropeisk kyrkoorganisation var inte unik för Sigtuna med omland. Det kan antas att den successiva utfasningen av en äldre, i grunden engelskinspirerad, kyrkoorganisation inleddes på flera platser. Något tidigare än anläggandet av biskopssätet i Sigtuna grundlade ärkestiftet Hamburg-

Bremen även Skarastiftet. Det är också synligt hur troliga äldre "huvudenheter" omvandlas under tiden från 1000-talets senare hälft till 1100-talets början, genom att de stora äldre gravplatserna antingen överges eller förvandlas till mer reglerade kyrkogårdar. Ofta förefaller platserna ha behållit en kristen centralplatsskarakteristik vilket visas genom att tidiga kloster, domkyrkor eller andra prominenta kyrkor förlagts hit.

I Alvastra finns i den östra delen av den tidigkristna begravningsplatsen grunden till en stenkyrka av absidsaltyp, samma ovanliga kyrkotyp som stenkyrkan på Sigtuna museums tomt. I kyrkans konstruktion har ingått delar av tidigkristna gravmonument, vilket indikerar att stenkyrkan anlagts sekundärt i förhållande till den omgivande gravplatsen. Kyrkan antas vanligen ha uppförts under tidigt 1100-tal. En idé är att den uppförts som gravanläggning för en kung som man velat upphöja till helgon (Ersgård 2006).

Den tänkta kungsgården på Sigtuna museums tomt antas ha flyttats då kyrkogården skapades och träkyrkan uppfördes (Tesch 2001:20), men kungen har troligen haft en stark koppling till platsen även därefter. En indikation på detta utgör stenkyrkans västra del. Här finns ett försänkt rum som sannolikt varit en krypta. Liknande kryptor finns kända från domkyrkorna i Lund och Skara, med skillnaden att de kryptorna anlades under kordelen i öster, dvs. närmast himmelriket. Gravarna som anlades i dessa östliga kryptor var avsedda för de mest upphöjda andliga ämbetsmännen, dvs. stiftets biskopar. En liknande krypta under den östra delen av absidsalkyrkan i Alvastra har antagits varit anlagd för den föreslagna helgonkungen (Ersgård 2006). Att kryptan i Sigtuna ligger i kyrkans världsliga västra del, liksom förhållandet att en biskopsgrav anlagts utanför kyrkans sydportal, tyder på att den inte var avsedd för stiftets biskopar eller andra andliga personer. Istället kan antas att kryptan anlagts som ett gravrum för den världsliga kungamakten (Tesch 2001:19).

Not

- 1) Gravarna på den stora gravplatsen i Alvastra har anlagts i varierande riktningar, vilket tolkats indikera att vissa av gravläggningarna kan ha riktats efter solen (Ersgård 2006:52).

Referenser

- Arbman, H. & Floderus, E. 2005. Vattenledningsgrävningen i Sigtuna 1925. *Arkeologisk rapport, redigerad och med en inledning av Rune Edberg*. Sigtuna.
- Blair, J. 1988. Introduction: from *Minster to Parish Church*. *Minster and Parish Churches. The Local Church in Transition 950-1050*. Blair, J. (red). Oxford.
- Blair, J. 2006. *The church in Anglo-Saxon society*. Oxford.
- Bäck, M. Carlsson, M. 1994. *Kvarteret S:ta Gertrud 3. Stadsgårdar och gravar i Sigtuna ca 970-110*. Stockholm.
- Carelli, P. 2001. Lunds äldsta kyrkogård - och förekomsten av ett senvikingatida danskt parochialsystem. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 2000.
- Ersgård, L. 2006. Dödens berg och Guds hus. Förfäderskult, kristnande och kloster i Alvastra i den tidiga medeltidens Östergötland. *Helgonets boning. Studier från forskningsprojektet "Det medeltida Alvastra"*. Ersgård, L. (red). Lund.
- Gejvall, N-G. 1960. *Westerhus. Medieval population and church in the light of skeletal remains*. Stockholm.
- Hallencreutz, C. F. 1984. Adam, Sverige och trosskiftet. Det missionsvetenskapliga perspektivet. *Adam av Bremen. Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Svenberg, E. (översättning). Stockholm.
- Hallencreutz, C. F. 2001. Vem var den gåtfulle Sigtunabiskopen? Det stiftshistoriska perspektivet. *Biskopen i museets trädgård. En arkeologisk gåta*. Tesch, S. Edberg, R. (red). Sigtuna.
- Hed Jakobsson, A. 2003. *Smältdeglars härskare och Jerusalems tillskyndare. Berättelser om vikingatid och tidig medeltid*. Stockholm.
- Jansson, I. 2005. Situationen i Norden och Östeuropa för tusen år sedan. En arkeologs synpunkter på frågan om östkristna inflytanden under missionstiden. *Från Bysans till Norden. Östliga kyrkoinfluenser under vikingatid och tidig medeltid*. Janson, H. (red). Skellefteå.
- Jonsson, K. 2009. *Practices for the living and the dead. Medieval and post-Reformation burials in Scandinavia*. Stockholm.
- Kjellström, A. 2005. *The urban farmer. Osteoarchaeological analysis of skeletons from medieval Sigtuna interpreted in a socioeconomic perspective*. Stockholm.
- Lindström, J. 2001. *Päskan och Mälardalens vikingatida skelettgravar*. Stockholm.
- Malmer, B. 1996. Sigtunamyntningen som källa till Sveriges kristnande. *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*. Nilsson, B. (red). Uppsala.
- Neill, T. & Lundberg, S. 1994. Förnyad diskussion om "Eskilstunakistorna". *Fornvännen* 89.
- Redin, L. 1976. *Lagmanshejdan. Ett gravfält som spegling av sociala strukturer i Skanör*. Lund.
- Ros, J. 2001. *Sigtuna - staden, kyrkorna och den kyrkliga organisationen*. Uppsala.
- Runer, J. 2006. *Från hav till land eller Kristus och odalen. En studie av Sverige under äldre medeltid med utgångspunkt från de romanska kyrkorna*. Stockholm.
- Runer, J. 2012. Huvudtionde, odal och prästgårdar. *Historisk tidskrift* 2012:4.
- Runer, J. 2013a. *Sigtuna prästgård - Kulturlager och bebyggelselämningar*. Rapporter från Arkeologikonsult 2013:2554. Upplands Väsby.
- Runer, J. 2013b. *En schaktkontroll i Lilla torget invid kv. Urmakaren 3, Sigtuna*. Stockholms läns museums rapport 2013:082. Stockholm.
- Runer, J. & Sillén, P. 2014. *Liv och död för tusen år sedan. Ett tidigkristet gravfält i Rissne. RAÄ 193, Spånga socken, Stockholms stad, Stockholms län, Uppland*. Särskild arkeologisk undersökning. Rapporter från Arkeologikonsult 2013:2431. Upplands Väsby.
- Skre, D. 1995. Kirken før sognet. Den tidligste kirkeordningen i Norge. *Møtet mellom bedendom og kristendom i Norge*. Lidén, H-E. (red). Oslo.
- Söderberg, A. 2013. Om stratigrafi, tomtmönster och hantverk i kvarteret Urmakaren, Sigtuna. *Situne Dei*.

- Tesch, S. 1990. Stad och stadsplan. *Makt och människor i kungens Sigtuna. Sigtunautgrävningen 1988-90. 28 artiklar om de preliminära resultaten från den arkeologiska undersökningen i kv. Trädgårdsmästaren 9 och 10, Sigtuna.* Tesch, S. (red). Sigtuna.
- Tesch, S. & Edberg, R. (red.). 2001. *Biskopen i museets trädgård. En arkeologisk gåta.* Sigtuna.
- Tesch, S. 2001. Olof Palme, S:ta Gertrud och Sigtunas medeltida kyrkotopografi. *Biskopen i museets trädgård. En arkeologisk gåta.* Tesch, S. Edberg, R. (red). Sigtuna.
- Tesch, S. 2007. Tidigmedeltida sepulkralstenar i Sigtuna. *Situne Dei.*
- Wikström, A. Ljung, C. & Kjellström, A. 2009. *S:ta Gertrud 3, Sigtuna, 2008. Rapport arkeologisk förundersökning.* Sigtuna.

Summary

In the grounds of the present-day Sigtuna Museum, which occupies a central location in the town, extensive evidence of an early Christian milieu has been found, comprising a cemetery and the foundations of a stone church. It is assumed that this was a diocesan church from the finding of what is likely to be a bishop's grave under its eaves. The formation of the cemetery has been dated to the middle of the 11th century while the stone church is considered to have been built some decades later.

It has previously been noted that there are two categories of graves in the cemetery. The later category is contemporary with the stone church, as these graves have a similar E-W orientation as the church. The earlier category is orientated WNW-ENE, and these graves are believed to be connected to a postulated wooden church preceding the stone church.

In the summer of 2013 a minor archaeological investigation was conducted on the site by Stockholm County Museum. A skull was found that arguably belonged to a grave with a different orientation to either of the above. Several graves with diverging orientations occur elsewhere in Sigtuna. It is thus concluded that there existed a third category of burials that were inserted prior to the existence of any church or cemetery. The orientation of these latter graves was determined in relation to the townscape of adjacent plot boundaries, alleys, and streets. These graves were thus originally arranged within smaller burial sites that were integrated into the urban landscape. These burial sites were in use during a period from the 10th to the mid-11th century.

It is considered that a royal residence was situated in the grounds of Sigtuna Museum from the town's earliest days. A royal presence is also discernible through the coinage modelled on that of England that was minted here during the late 10th–early 11th century. It is therefore suggested that the place as a whole, up to the middle of the 11th century, was a Christian royal centre, perhaps established along the lines of an English minster. This Christian centre would have formed the backdrop for the earliest burial sites. The subsequent creation of a cemetery and the construction of a wooden church most likely signals a period when the older royal centre had lost its importance. An episcopal see may have replaced it, functioning as the centre for the new Sigtuna diocese established through the Archdiocese of Bremen, an event that can be dated on historical grounds to the early 1060's.